

DAHÛRANDINA HELBESTA BERKEN BEREH YA BI NAVÊ “TU CARÎ BERNEDE DESTÊ EVÎNÊ” (The Analysis Of The Poem Berken Bereh With The Title “Never Leave The Hand Of Love”)

Mehmet Nur YAVUZER¹

Puxte

Di vê xebatê da dahûrandina helbesta Berken Bereh ya bi navê “*Tu Carî Bernede Destê Evînê*” hatiye kirin. Pêşîyê derbareyê helbestvan da bi kurtasî agahî hatiye dayîn, piştra dahûrandina helbestê hatiye kirin. Behsa nerîta helbestê hatiye kirin û li ser tema, ciwankarî û ziman hatiye rawestan. Berken Bereh, nûnerekî girîng yê helbesta modern ya Kurdîyê ye. Helbest bo wî qadeke azad e, ku ew helbestê wek welatê xwe pênase dike, herwiha helbesta xwe dişibîne axa xwe. Temaya vê helbestê du hestên bihêz in ku ew evîn û hêvî ne. Serenava helbestê, di serî da helbestê wek helbesteke ku li ser evîndariya dil hatiye nivîsîn bide hîskirin jî, ji naveroka helbestê tê têgihîştin ku armanca ku bi hezkirinê yê destbikeve tê ziman. Naveroka helbestên Bereh zêdetir civakî ne. Sîtava rewşa serdema wî û civaka wî di helbestên wî da reng vedidin. Ew, li pey nûjenkirina helbesta Kurdîyê tevdigere lê vê nûkirinê li ser bingeha helbesta Kurdî ya berîya xwe pêk tîne. Herwiha ew radihêje bi dengê xwe bibe dewama nerîta helbesta kurdîyê. Ramana netewetîyê ya ku rengê hevpar yê helbesta Kurdîyê ye, di helbesta Bereh da jî xuya dibe. Bereh, vê rengê hevpar, li gorî şert û mercên serdemê, bi hêma û hênerên edebî va ristiye ku ew helbesta wî, yek ji helbesta kurdî ya modern û pêşketî, ya ku li ser rêça nerîta netewetîya helbesta Kurdîyê ye.

Bêjeyên Sereke: Berken Bereh, Helbest, Rengê Netewetî, Êş, Evîn, Hêvî.

Özet

Bu çalışmada Berken Bereh'in “*Bırakma Hiçbir Zaman Sevginin Elini*” adlı şiirinin tahlili yapılmıştır. Öncelikle şair hakkında kısa bir bilgi verilmiştir,

1 Xwendekarê Doktorayê/PhD Student, e-mail: mehmetroniyavuzer@gmail.com

sonrasında şiir tahlil edilmiştir. Şiir geleneğinden bahsedilmiş, tema, edebi sanatlar ve dil üzerinde durulmuştur. Berken Bereh modern Kürt şiirinin önemli temsilcilerinden birisidir. Şiir onun için özgür bir alandır ki o şiiri ülkesi olarak tanıtır. Aynı zamanda şiirini kendi toprağına benzetir. Bu şiirin iki ana teması iki güçlü duygu olan sevgi ve umuttur. Şiirin başlığı şiiri başta bir seveda şiiri olarak hissettirir, şiirin içeriğinden sevgi ile elde edilecek amaç konusu işlendiğı anlaşılmaktadır. Onun şiirlerinin içeriğı daha çok toplumsaldır. Döneminin ve toplumunun durumu onun şiirlerine yansır. O Kürt şiirini modernleştirmek için çabalar ve bu modernleştirmeyi gerçekleştirmek için kendini kendinden önceki kürt şiirine yaslar. O, kendi sesi ile kürt şiirinin devamı olmak için çabalar. Kürt şiirinin ortak rengi olan ulusal düşünce, onun şiirlerinde de kendini gösterir. Bereh, bu ortak rengi, kendi döneminin şartlarına göre, imge ve edebi sanatlar ile kendi şiirinde örür ki onun bu şiiri gelişmiş modern Kürt şiirinin bir örneğı olup, ulusal Kürt şiir geleneğinin devamı olma özelliğini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Berken Bereh, Şiir, Ulusal Renk, Acı, Sevgi, Umut.

Abstrac

In this research, Berken Bereh's poem "Never Give Up the Hand of Love" was analyzed. First, the poet was briefly introduced, then poem was analyzed. The tradition of poem was mentioned, the theme, literary arts and language were emphasized. Berken is one of the important representatives of modern Kurdish poem. For him, poem is a free field, which he defines as his country, and likens his poetry to his own land. The two main themes of this poem are love and hope for two strong emotions. Although the title of the poem initially feels the content of the poem as love of heart, then the purpose to be achieved with love from the content of the poem is explained. The content of his poems is more social. The situation of his period and society is reflected in his poems. He endeavors to modernize his Kurdish poem, and he justifies himself to his previous Kurdish poem to realize this modernization. He strives to be a continuation of his Kurdish poem with his own voice. National thought, which is the common color of Kurdish poem, also shows itself in his poems. Bereh knits this common color in his own poem with images and literary arts in accordance with the conditions of his time, which is an example of his advanced modern Kurdish poem and is a continuation of the national Kurdish poem tradition.

Keywords: Berken Bereh, Poem, National Color, Pain, Love, Hope.

Destpêk

Di sedsala 19'an da bi geşedanên modernîzmê, çawa ku bi her alî va reng û rûçikê cîhanê guherî, bi heman awayî ev guherîn li ser edebîyatê jî pêk tê. Bi ramanên nû yên ku bi modernîzmê pêk tê, edebîyat jî xwe nû dike. Bi vê nûbûnê, cureyên edebîyatê ji alîyê naverok û ruxsarê va duguherin. "Ev pêla nûhbûn û veguhaztinê gav bi gav xwe gîhand her deverê û erdnîgarîya kurdan jî.² Bi vê nûbûnê, helbest jî wek yek ji cureyên edebîyatê, guherîn dixwe. Helbesta Kurdî di destpêkê da ji alîyê naverokê va diguhere, piştra qalîkê xwe diavêje û xwe nû dike, bi vî awayî dirûvê helbesta modern digire. "Nûkirina helbestê ne tenê di edebîyata Kurdî da, di edebîyatên neteweyên dewrûber da jî ji naverokê dest pê dike.³ Di edebîyata Kurdî da pêşiyê Hecî Qadirê Koyî (1816-1907) di helbestên xwe da rexne dine li ser naveroka helbesta klasîk ya Kurdîyê, naveroka helbestê nû dike⁴ û demajoya helbesta modern ya Kurdîyê dide destpêkirin. Di vê demajoyê da "helbesta Kurdî ya modern bi Evdila Goran va digihîje lûtkeyê.⁵ Yek ji pêşketinên modernîzmê ramana netewetîyê ye ku ew li cîhanê belav bûye û bandor li edebîyatê kiriye, bi heman awayî bandor li helbesta kurdî ya ku ji alîyê naverokê va guherîye jî kiriye. Ramana netewetîyê dibe rengê hevpar ya helbesta kurdî ya nû. "Helbesta Kurdî ya modern di nav peywenda guherînên civakî-sîyasî yên rojhilata navîn de derçûye, geş bûye û bi hilweşîna Împeretoriya Osmanî û hilatîna neteweperwerîya kurdî ra li hev aliqîne.⁶ Ev rengê hevpar ya helbesta Kurdîyê, bi xwe ra nerîteke domdar pêk tîne ku bandor li helbestvanên li pey hev tîne dike. "Piranîya helbestvanên tevkarîya helbesta modern kirine çalakvanên sîyasî û çandî bûn ku hewl didan bi pêdeçûna modernîteyê ya di nav civaka xwe re li hev bikin, têkoşîn û îtirazên wan, herî baş li helbesta wan da rû dane.⁷ Di helbestê da ramana netewetîyê ya ku bi Hecî Qadirê Koyî va destpêdike û bi helbestvanên pey wî Ebdurehîm Rehmî (1890-1958), Pîremêrd (1867-1950), helbestvanên ekola Hawarê û hwd. va didome, wek nerîtek di helbesta kurdî da cih digire û pêlên wê di helbesta kurdî ya îro da hê jî berdewam e. Herwiha ramana netewetîyê ya ku rengê hevpar ya helbesta Kurdîyê ye, di helbesta Bereh da jî reng vedide. Derbareyê vê Bereh dibêje; "Helbesta min digel ku li ser nerîta netewetîyê bilind bû û hîna jî bi awayekî xurt pala xwe dide wê.

2 Berken Bereh, "Helbesta Kurdî a Modêrn û Dîroka Wê", *Kovara Bîr*, Zivistan-Bihar, j. 4, 2006, r. 179.

3 Zülküf Ergün, *Nerî û Helbest, Nerîta Neteweyî di Helbesta Nû ya Kurdî de*, Nûbihar, İsta - bul, 2017, r. 12.

4 Hacî Qadirê Koyî, *Dîwan*, Weşanên Nefel, Stockholm, 2004, bnr.

5 Farangîs Ghaderî, *Ji Nû ve Hizirîna li Ser Peydabûna Helbesta Kurdî ya Modern*, wer. jî Îngilîzî Fexriya Adsay, *Zarema*, j. 3, Nisan 2015, r. 137.

6 *h.b.*, r. 139.

7 *h.b.*, r. 139.

*Bereken Bereh bi reng û dengê xwe helbesta neteweyî dixemilîne.*⁸ Helbesta Bereh ji alîyê naverokê va serdanpê Kurd û Kurdî ye û ji alîyê dirûv va jî nûjen e. Ew, derbareyê felsefeya helbesta Kurdî da dibêje: “*Felsefeya helbesta Kurdîyê Ehmedê Xanî berîya sêsed û pêncî salî danîye, ew felsefe hê jî şîara herî mezin û bilind e. Lê bi hişmendî û feraset û kirasekî modern.*”⁹

Bereh, wek helbestvanekî pêşverû tevdigere, ku ew li gorî şert û mercên serdemê li pey nûkirina helbesta kurdîyê ye. Ew li pey qalikeke nû ya helbestê tevdigere, dike ku helbesteke kurdî ya resen û nûjentir pêk bîne û bibe helbestvanekî resen, herwiha dirûvekî rojaneyî bide helbestê. Bereh derbareyê bingeha helbesta kurdî gotina Arjen Arî par ve dike û dibêje; “*Em mecbûr in, helbesta xwe li ser koka helbesta ya mayî ava bikin. Bikin ku bibe dareke geş û gur û pirşax. Yan an em rabin ser xwe, em helbesteke an jî şêweyeke helbestê ya îthal bikin, sibê dusibe xelk yê henekên xwe bi me bikin.*”¹⁰ Bereh derbareyê ramana ‘dewra klasîzmê bihurîye’ da rexnek dîne li ser helbestvanên kurdîyê û dibêje, “şairên kurd yê ciwan ji vê ramana ku divê helbest ji hêla naverok, peyama, hêma, îmaj, rûxsar, şewaz û teşeyê bi temamî modern be, şaş têgihîştine, wan hîç berê xwe nadane helbesta klasîk ya Kurdîyê, berevajî ku turikê xwe bi helbestên kurdî yên berîya xwe dagirin û pênuşa xwe bigerînin, berê xwe dane berhemên bîyanîyan, teknîk û vegotina Ewropîyan, ji ber vê jî nekarîne ku awa û çawanîya vê nûbûna helbestê pênasê bikin ku bi vê şaşîyê jî rastîya civakê dûr ketine. Bereh dibêje, ji alîyê teknîkî va xwe şibandina bi helbestvanên bîyanîyan ne pirsgrêk e, lê ji hêla naverokê va xwe şibandina helbestvanên bîyanîyan, pirsgrêk e. Ew dibêje, ruhê helbesta Kurdî divê Kurd be û kiras (teknîk) modern be.”¹¹ Ew di helbestê da radîhêje ku zimanê helbesta kurdîyê xurt bike û bi rew û rêzên helbesta nûjen ya serdema xwe û bi dengê xwe tevdigere, resenîyê bi dest bixe. Derbareyê naveroka helbesta wî da Jîyan wiha dibêje: “Bereh, ne ji gundan dibe û ne jî ji bajaran. Ne gundan dicibîne û ne jî bajaran. Hem gundan dipesinîne hem ji bajaran.”¹² Taybetîyeke berbiçav ya Bereh ev e ku bergeha wî ji guherînan ra vekirîye. Bereh di gotareke xwe da wiha dibêje:

Di van salên dawî da divîyabû helbesta me, êdî ji her alî va dest bi hewldaneke modêrntir bikira. Lewra rewşa civak û çanda me rastî veguherînen berbiçav tên. Li Başûr hema bibêje bingeha komareke serbixwe hatiye avakirin, bajar bi xeml û rengên modernîtêyê dirûv û teşe girtiye. Têkilîyên civakî li gor

8 Rêdûr Dijle, “Hevpeyvînek bi Berken Bereh re”, *Kovara Kund*, j. 2. Tebax, Îlon, Cotmeh, 2018, r. 5.

9 *h.b.*, r. 9.

10 *h.b.*, r. 7

11 *h.b.*, r. 7-8.

12 Adar Jîyan, “Êş “ a “şagirtê(n) êvînê” ango Berken Bereh”, *Kovara Wêjeyî Çand û Hunerî*, j. 49, Rezber-Kewçêr 2013, r. 43.

bazara kapîtalîzmê pêk tên. Li Bakûr hema bibêje gund nemane. Gelemperî, Kurd bajar û bajarokan civîyane. Ev rewşa ne siruştî di çand û têkilîyên civakî da rastî, kartêkirina tevlihevîyêkê jî bi xwe ra anî. Mixabin li gor vê prosesa nû, helbesta kurdî hê bi peyv û hevokên gundîyane tên nivîsandin. Em rastî dîmenên bajarvanî, çêj û tahma civakeke rêk û pêk nayên. Ango helbestvanên me hê li ser mêrga Hawarê dibezin û tiştine ku wan pêk anîbû wek benîştê dicûn.¹³

Bereh wek helbestvanek xwedî dengê xwe yê resen e. Bi hêmayên xurt helbestên xwe xemilandîye. Helbestên wî sade û kurwate ne, herwiha nerm û fesîh in. Di helbestên wî da gund û çolter xweş in, pak û bedew in, bajar tevlihev in û bi dijwarîyan va dagirtî ne. Ew, evîndarê jîyaneke azad e, helbestê wek welatê xwe dibîne û helbest bo wî qada azadîyê ye. Ew, derbareyê gotina xwe ya "helbest welatê min e" da wiha dibêje:

Helbestvan karibe yên aîdê vê dinyayê ne -qehr, tenêti, eşq, hezkirin, têkçûn hwd.- di helbesta xwe de bi awayek serkeftî cî kiribe, êdî xwedî welatekî ye, ku li wir her tişt yê wî ye, ew xwediyê wê gencîneyê ye. Helbest ji ber ku derfeta xwederbirîn û xwebicîhkirina -bêsansûr û bêdesthilatdarîya tu kesî- dide helbestwanî ew dibe welatê wî yê herî şîrîn û pîroz. Lewra li wira, desthilatdar, stemkar, axa, şêx, karbidest û zordar nîn in. Çiya, banî, robar, kulilk, mêrg û çîmen û hesp û hewa û ewr û baran- dinyaya xeyalî- bi gor dil û viyana te ne. Tu li wir serbest û azad î, çawa dixwazî wisa dijî.¹⁴

Li ser van gotinên Bereh em têdigihîjin ku ew di helbestê da per û baskên xwe bi dilê xwe lê dide. Helbestvan, berevajî astengîyên jîyanê di helbestê da serbest e, xwe dibîne û tîne ziman. Di jîyana Bereh da helbest xwedî cihekî girîngtir e ku ew çil sal e, bi helbestê ra bi hevhal e. Ew, derbareyê têkilîya xwe û helbestê da dibêje; "*Ez û helbest bûne du hevalên hev, dostên qedîm. Yanî ji jin û mêrtîyê jî pêşdetir. Ji ber ku helbest ji bo min warê bextewarî, warê xwebûn û warê xwenaskirinê ye, têkilîyêke gelekî xurt di nabe ra min û helbestê da heye.*"¹⁵

Bereh, wek nêçîrvanê bêjeyan, wan bi pisporane dijbere û di helbestê da li her tîne. Ew daxwazek ji helbestvan dike û dibêje; "*Divê zimanê xwe baş bizanibe. Her peyvek xwedî maneyekê ye, Ew mane bi jîyana civakî ku bi hezar salan re dirûv û teşe girtiye.*"¹⁶ Ew, di helbesta xwe da hunereke pêşketî nişan dide. Ew, ji alîyê ziman va xwedî ferhengeke dewlemend e û bi giranî helbestên kurt dihene. Hest û hizrên xwe bi vegotîneke kurt derdibire. Di helbestên wî de ne bi tenê vegotin; gotin û bêje jî kurt in. Ev bi serê xwe hunerek e û hostatîyêk dixwaze.

13 Berken Bereh, 2006, r. 187.

14 Dilawer Zeraq, "Hevbêjîn, Helbestvan Bi helbesta Xwe li Xaka Xwe Vedigere", *Kovara Wêjeyî Çand û Hunerî*, j. 49, Rezber-Kewçêr 2013, r. 37.

15 Roger Dîjle, *h.b.*, r. 6.

16 *h.b.*, r. 9.

Nemaze, di warê helbestê da şêwaza vegotina kurt wekî serkeftinê tê dîtin. Bi ya min Berken Bereh şayanî vê serkeftinê ye.¹⁷ Bereh derbareyê hevîrê helbesta xwe yê kurdewar da wiha dibêje:

Çavkanîya helbestên min, jîyana civaka min, erdnigariya wê û xem, metirsî û keyalên wan yên dahatûyeke rengîn û bi ber e. Lew, ez bi xwe jî bi wê ciwatê re mezin bume û bi wê ciwatê re êşiyame û bi wê ciwatê re bi rê va diçim ber bi paşeroja xwe va. Ji ber hindê, her helbesteke min wekî çemê ji karêza xwe der bibe û diherike ber bi şetî, ji ruhê min dizê û ber bi ciwatê va diherike. Vêca her bêje û rêzikeke min ji reng û dirûvê civaka min e. Ango helbesta min dişibe axa xwe! Ji bo wê dikare xwe zû bigihîne dilê xwîner û çêjekê dihêle li ser dil û hişê wî.¹⁸

Di hevbêjîna me ya bi Berken Bereh da me dît ku ew zimanekî xweşik û nerm bi kar tîne û xwediyê bîr û dîrokekî xurt e. Li ser helbestê serê xwe êşandîye, bi helbestê razaye û rabûye. Ew devokên Kurdîyê û bêjeyên wan devokan baş dizane. Mirovekî dîlnizm û letîf e. Derd, kul û helwesta civaka wî, wî diêşîne. Helbestên wî hestên bi êş û jan va dagirtî ne, hêmayên bi doz û armanc in û bi sûrûştî welatê wî va xemilandî ne.

1. Jîyana Helbestvan û Berhemên Wî

Berken Bereh, di sala 1954'an de li Şîrnexê ji dayik bûye. Enstîtuya Perwerdeyê ya Boluyê tamam kiriye. Yekem car helbestên wî di kovara Tîrêjê (yekem kovara kurmancî û dimilkî, 1979) de hatiye weşandin. Herwiha helbestên wî di gelek kovar û rojnameyên bi Kurdî yên bi navên Nûbûn, Nûdem, Jiyana Rewşen, Nûbihar û hwd. de belav bûne.¹⁹ Helbestên wî, bi zimanên Tirkî, Erebi, Farisî, Fransizî va hatine wergerandin.²⁰

Berhemên Wî: Êş, Weşanên Sî, 2001; **Şagirtên Evînê**, Weşanên Sî, 2003; **Pandomîm**, Weşanên Belkî; 2006, **Şîna Helbestê**, Weşanên Doz, 2008; **Dilê Min Palgeh e Ji Işqê Re** (di gel pirtûkên bi navê Şerbeta ji Êgir û Haikuyê) hemû berhem, Weşanên Lîs, 2011, **Ji Dûriyê Re**, Weşanên Lîs, 2013; **Xewna Dawî**, Weşanên Lîs, 2016, **Xana Xeme**, Weşanên Lîs, 2018, **Çemê Baranê**, Weşanên Avesta, 2019.

Wegerên Wî: Lapis Lazûlî, Mehmet Altun, Weşanên Babil, 2011; **Gotina Deryayê ye**, Mustafa Köz, Weşanên Lîs, 2012.²¹

17 Adar Jiyan, *h.b.*, r. 42.

18 Ceng Hêvîdar, "Helbest Çekeke Vejînê ye li ser ilê Berken Bereh", *Kovara Wêjeyî Çand û Hunerî*, j. 49, Rezber-Kewçêr 2013, r. 60.

19 Berken Bereh, *Ji Dûriyê Re*, weşana Lîs, Ankara 2013, r. 4.

20 <http://www.kurdilit.net/>, Gihîn: 29.05.2020.

21 Berken Bereh, *Xewna Dawî*, weşana Lîs, Diyarbakır 2016, r. 4.

Berhema wî ya **Dilê Min Palgeh e Ji Işqê Re** bi navê **Kalbim Bir Yas-tıktır Aşka** (Weşanên Evrensel Basım Yayın, 2012) bi zimanê Tirkîyê va hatiye wergerandin. Roger ACUN, di teza xwe ya 'Îmaj di Helbesta Kurdî ya Nû ya Bakur de' li ser çar berhemên helbestvanên Kurdîyê rawestiyaye ku yek ji wan Berken Bereh e.²² Herwiha Bereh li "İstanbul Biligi Üniversitesi, Hakkari Üniversitesi, gelek bajarên cihê yên mîna, Amed, Wan, Hewlêr, Dihok û hwd. tev li konferans û festîvalan bûye û pêşkeşîyan kiriye."²³

2. Helbest:

*Tu Carî Bernede Destê Evînê*²⁴

şahid e
 ev bajarê xemgînî jê difûre
 ev dîwarê te coş û peroşa xwe lê nexşandî
 ev delala mil bi mil ji te re bûyî pişt
 ev çîyayên asê
 park
 û meydan
 û çolter
 bi kevir û axa xwe
 bi mêş û mozên xwe
 ev welatê perçeyek ji biheştê
 û dîroka xwîna min jê diherike

 metirsî
 şik û guman
 wek mija li ber tavê ferikîye
 rêya menzilê bûye rêkurt
 û zilm
 wek genimê hatî hêran
 piç piç
 û hûr hûr bûye
 kengê şalûlên evînê

22 Roger Acun, Îmaj Di Helbesta Kurdî Ya Nû Ya Bakur de, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, 2016.

23 Berken Bereh, <https://www.kurdipedia.org/> Gihîn: 12.06.2020.

24 Berken Bereh, *Çemê Baranê*, Avesta, Stenbol. 2019, r. 11-12.

*lîrandibin bi zimanê xwe
yê xweşik û navmalî*

*li vî bajarê, bêdengîyê ji xwe re mêranî dihesibîne
tu tenê yî û birîndar î
rûyê te galerîya xeman
destên te li xurbeta kar û şixul
û dilê te ye tê kutan li ser sinda êşê*

*dê hilweşe ew kelehên êşê lê kirî
dê vebin derîyên li ser dengê te hatî radan
kengê zeman bibe leyîstoka te
kengê bibî bezvanekî baş
û bernedî destên hez kirinê*

*ma vêca çi bêjim
ez baş û li ser xwe me
şî'ran dinivîsim havêna wan ji kulîlkan
û şev amadehiya xatîrxwestinê dike.*

Berken Bereh, Dihê, 1983

3. Dahûrandina Helbestê

Hunermend neynûkekê li cîhanê digire, sirûşt, meriv û jîyanê di berhema xwe da nîşanê me dide. Ji mêj va ne berhema hunerî bi neynûkê va hatiye şibandin. Şibandina berhema hunerî tenê ji bo berhema wêneyê na, çawa ku Sokrates jî dîne ziman; “ya ku helbestvan dike jî şewq e”, ji bo helbestê jî wisa ye. Di rexneya dîrokî da gelek caran gotina helbestvanê yewnan Snnoides; “wêne helbesteke bêdeng, helbest jî wêneyeke bi ziman e” wek ramanek derdikeve pêşberî me. Li ser taybetîya herî girîng ya hunerê ramana hevpar ya hunermend, rexnegir û ramangêran ev e ku huner rastînîyê vedibêje. Di navbera huner û rastînîyê da bêguman têkilî heye ku ya girîng ev e; gelo hunermend rastînîyê çawa olan dide. Helbet têgiha rastînîya ku tê olandan ji bo hunermend, ramangêr û estetîkvanan xwedî wateyên cuda ne. Di nav kesên ku hunerê wek “olandan”ê pênase dikin da rastînîya ku tê olandan li gorî hin kesan ew “rastînîya rûxarî” ye, li gorî hinekan “puxtya sirûştîya mirov” e, li gorî hinekan “rastînîya îdealkirî” ye û li gorî hinekên din jî “jîyana rojane ya civakê” ye.²⁵ Berhem ji pêşveçûnên civakê

25 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İletişim Yayınları, ç. 7, İstanbul, 2004. bnr.

azad nînin, mijarên xwe ji jîyan û civakên ku jê derdikevin digirin. Derbareyê vê Bereh wiha dibêje: "Çavkanîya helbestên min, jîyana civaka min, erdnigariya wê û xem, metirsî û xeyalên wan yên dahatûyeke rengîn û bi ber e. ... helbesta min dişibe axa xwe!"²⁶ Her çiqas ramana ku berhem wek neynûka civakê hatibe pejirandin jî divê neyê ji bîr kirin, ku rastinî di berhemê da tê duruvandin û ji nû va tê hilberandin. Helbesta Bereh zêdetir bi rastînîya civakê va têkil e. Ew, wek hunermendek rastînîya civakê olan dide. Rewşa civakê ya ku di nav dîrokê da teşe girtîye di helbesta Bereh da olan dide. Ew ji derûnîya civakê, liv û çalakîyên wê haydar e. Bereh di vê helbestê da rastînîya civakê bi hunera xwe dirûvîne û ji nû va hildiberîne. Civakê di nav serdemê da dinirxîne, rewş û helwestê tîne ziman, hêvî û armancek ya ku dê dahatûyê da pêk were kifş dike.

Li gorî rexneya civaknasîyê, edebîyat bi serê xwe çênebûye, di nav civakê da derbûye û derbirîneke civakê ye. Şert û mercên civakî hunermend, berhem û xwîner kifş û ava dike. Berhem ji ber xwe dernakevin, hilberînerên wan ji alîyê rewşa welatê wan, şert û mercên fîzîkî, sîyasî û civakî dertên.²⁷ Bandora şert û mercên sîyasî, civakî di helbesta Bereh da dîyar in. Ji ber şert û mercên civakî, helbestvan vê helbestê li ser vîn û armancekî ava kiriye. Li gorî Lukacs, "peywira hunermend ew e ku hêmanên serdemekê yên ku li ser pêşveçûn û geşedanên civakê dîyarker in, vebêje. Bi alîkarîya kes û bûyerên ku di naveroka berhemê da hene, serdemekê dîrokî yan jî avanîya wê tê şênberkirin."²⁸ Bereh, hêmanên serdemekê yên ku li ser pêşveçûn û geşedanên civakî dîyarker in, di helbestê da ristîye. Ew pirsgirêkan rêz dike û çareserîyan kifş dike. Di helbestê da daxwaz û armanc dê bi hesta hezkirinê bi dest bikevin. Yanê heke destê hezkirinê neyê berdan armanc yê bi dest bikeve. Ji ber vê helbestvan serenava, "Tu Carî Bernede Destê Evînê" li helbestê kiriye. Helbestvan dizane ku evîn hesteke qewî û xurt e ku ji bo armancê hewce ye. Heke bezayê baş destê evînê tu car bernede, kelehen ku ji aliyê êşê ve hatine lê kirin wê hilweşin û dengê ku ji aliyê zordaran ve hatiye birîn yê rizgar bibe, ew deng yê bigihîje sirûştîya xwe û ji nû ve bibe deng. Di helbestê de êşeke kur û giran heye ku ew encamek e. Di encama tişteki, belkî di encama bûyer û helwestekî de êşek qewimîye ku mîna ewrekî reş û giran xwe daye li ser singê û ranabe. Ev rewşa xerab di demekê dîrokê de qewimîye û hê jî berdewam e. Di helbestê da helbestvan di nav axaftinekî da ye. Dema ku em dêna xwe didin helbestê di navbera beşên helbestê da aheng û hevtamamîyek heye. Beşa yekem:

*şahid e
ev bajarê xemgînî jê difûre*

26 Ceng Hêvidar, *h.b.*, r. 60.

27 Berna Moran, *h.b.*: bnr.

28 Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim, ç. 11., İstanbul, 2003, r. 54-56.

ev dîwarê te coş û peroşa xwe lê nexşandî
 ev delala mil bi mil ji te re bûyî pişt
 ev çîyayên asê
 park
 û meydan
 û çolter²⁹
 bi kevir û axa xwe
 bi mêş û mozên xwe
 ev welatê perçeyek ji biheştê
 û dîroka xwîna min jê diherike

Ev beş li ser sê hêmanên girîng ava bûne: Ya yekem “**helbestvan**” bixwe ye, ew temaşaker e û dinirxîne. Ya duyem “**kesek**” e, ku “ew kes” yan kesekî serbixwe ye, heta dibe ku ew kes civakê temsîl dike be jî. Lê dema ke meriv helbestê bi timî li ber çavan digire û li ser wê hûr dibe, meriv dibîne ku ew kes helbestvan bixwe ye. Hêmana sêyem bi sirûşt, dîrok û civaka xwe va “**welat**” e. Helbest di beşa yekem da bi bêjeya “şahid e” dest pê kiriye. Rêza yekem yek bêje ye û ev bêje bêjeyeke xurt û bandorker e. Ev bêje, balê dikişîne li ser helbestê. Ji ber ku helbest bi “şahid e” dest pê dike, nexwe bûyerek girîng li holê ye. Ji nişandayîna şahidan xuya dibe ku neheqîyek heye û yên ku di wî warî de şahidîyan bikin hene. Helbestvan paşê şahidan rêz dike ku ew wiha ne: bajar, dîwar, keçik, bi kevir, ax, moz û mêşên xwe ve ew welatê parçek ji bihiştê, park, meydan, çolter û dîroka bi xwîn.

Hêmana duyem “**kesek**” e ku me wî kesî dîyar kir û ew û delalek mil dane hev. Helbestvan di helbestê da cih daye jinê û wê wek delalek daye nasîn. Herwiha mil dayîna mêr û jinê ramana jiyana hevpar ya mêr û jinê, dîne li ber çavan. Bajarek heye û ew pir bi xemgîn e. “Ew kes” jî yek ji parçeyek ji bajêr têra xwe xemgîn e. Wî li ser dîwarê bajar coş û peroşa xwe neqş kiriye. Xwîna helbestvan ji dîrokê diherike, nişan dike ku zordarî dom dike. Nivîsên li ser dîwaran peyam in, armanc in, doz û daxwaz in. Ew bi rêya nivîsê xwe derdixe pêş.

Di helbestê da hêmana sêyem “**welat**” e ku helbestvan hezkirîyê welat e. Di vir da em dibînin ku helbestvan welatê xwe estetîze dike û disêwirîne. Welatê xwe wek parçayek ji biheştê dibîne. Di dîroka welatê helbestvan da xwîn rijîyaye û hê jî berdeyam e. Ji ber wê ye ew û bajarê xwe tev xemgîn in. Ev wêneya ku helbestvan di vê beşê de xêzkiriye, wêneya welatê wî ye û di heman demê da wêneya wî û ya civaka wî ye. Beşa duyem:

29 **çolter**: derveyî gund, bajar, bajarok, derên ji insanen xalî.

metirsî³⁰
 şik û guman
 wek mija li ber tavê ferikîye³¹
 rêya menzilê bûye rêkurt
 û zilm
 wek genimê hatî hêran,
 piç piç
 û hûr hûr bûye
 kengê şalûlên evînê
 lîrandibin bi zimanê xwe
 yê xweşik û navmalî

Di vê beşê da hest, derûnî û ziman derdikevin pêş. "Bêjeyên arkaîk di avakirina îmajên wî de xwedî roleke giring in."³² Di vê beşê da em bêjeyên arketîpî³³ yên hêvî û bêrîkirinê dibînin. Li gorî dozîneya rexneya arketîpî ya Jung,³⁴ îfadeyên "metirsî, şik û guman" ji bo cihê ku tê bêrîkirin fikar û gûmanan jî tîne ziman. Di vê beşê da bêrîkirina cihekî tê dîtin. Yanê berîkirina bajar an jî welat tê dîtin. Lê li cem vê bêrîkirinê, fikar û guman jî hene. Helbestvan di cihê ku bîrê kirîye da ceribandînen xwe yê bi êş bi me ra parvedike.

Di wê bajar an jî welatê ku ji mêj ve ye, xwedî dîrokeke bixwîn e da hestên metirsî şik û gumanê jî berbelav in. Yê ku bi kirinên xwe metirsî, şik û guman pêk anîye heye û yê ku metirsî, şik û guman li ser hatiye pêkanîn heye. Yê ku bi xêra metirsî, şik û gumana ku pêk anîye, hewsarê civakê hildaye bin destê xwe. Di hiş û derîniya bindestan da metirsî, şik û guman hatiye avakirin. Zilmeke zêde li civakê hatiye kirin, tirs û xof ketiye dil û hinavên kesan. Helbestvan dibêje "kengê şalûlên evînê bilîrînin bi zimanên xwe yê xweşik û resen", wê gavê metirsî, şik û guman mîna mija li ber tavê dê bela wela bibin. Di vir da xwebûn û xwejiyin derdikevin pêş. Çivikên evînê merivên bindest û yên ku hatine astengkirin in. Dîyar e ku bi zimanê xwe na, bi zimanê yên din, yên serdestan diaxivin, yan jî nikarin bi rastîya xwe ra bijî. Helbestvan dixwaze di vî warê da merivên bajarê xwe hişyar bike. Dibêje ger hûn hemû bi zimanê xwe biaxivin, yan jî dema ku hûn hatin asta xwejiyînê, ew dem dema rizgarîyê ye. Di vir da ziman tav e û şalûlên

30 **metirsî**: fikar, şayîş, endîşe.

31 **ferikîye**: belavbûye.

32 Roger Acun, *h.b.*, 64.

33 **arketîp**: Arketîp ew e ku ji destpêka ku meriv hatine cihanê pêva di binhişê kolektîf da refstarên berhevkerî yên hevpar in. Bêrîkirin, hestek e ku ew di derûniya her merivî da heye. Ev hest hin caran ji bo merivekî, hin caran ji bo demekê û hin caran jî ji bo cihekî dikare were hîskirin (Carl Gustav Jung. *Dört Arketip*, wer. Zehra Aksu Yilmazer, ç. 5, weş. Metis. 2005, bnr.).

34 *h.b.*, bnr.

evînê jî merivên bajar in. Şalûl bi firîna xwe azadîya xwe dijîn, şalûlên evînê, yanê ew kesên ku ji aliyê ziman va hatine astengkirin kengav bigihîjin zimanê xwe, wê demê yê azad bibin. Beşa sêyem:

*li vî bajarê, bêdengîyê ji xwe re mêranî dihesibîne
tu tenê yî û birîndar î
rûyê te galerîya xeman e
destên te li xurbeta kar û şixul
û dilê te ye tê kutan li ser sinda êşê*

Helbestvan ji cihê ku lê dijî ceribandînen xwe yên bi êş bi me ra parvedike. Kesên bajar li hember zilmê bêdeng in û bajar vê bêdengîyê ji xwe ra mêranî dihesibîne. Di bajêr da yek heye û ew kes jî birîndar e. Dilê wî bi kul e û rûyê wî xemgînîya wî dide der. Herwiha civaka wî bi hemû neyînên xwe, wekî galerîya xeman di rûyê wî da xwe daye der. Ew birîndarê bêxemiya civakê ye. Ew di axaftina xwe da derbareyê civaka xwe da wiha dibêje: “Vêca her bêje û rêzikeke min ji reng û dirûvê civaka min e.”³⁵ Li bajarê xurbetê kar dike, lê her çirka demê dilê wî li ser sindê tê kutan. Ew di nav helwesteke trajîk da ye û di nav jîyaneke bi nakokî da ne. Ne dikare xwe bijî û ne jî dikare jîyana ku ji wî ra hatiye pêşkeşkirin bipejirîne. Dibê qey navika wî bi civakê va girêdayî ye, ku ne dixwaze navikê biqetîne, ne jî ji hal û helwesta civaka ku pê va girêdayî ye xweş e. Ji xwe di serdama modern da çî helbestvan û çî romanûsên kurdîyê ji ber astengî û tûndîyan çare ji derketina derveyî welat dîtine. Lê Bereh bi rastîya xwe û ya civaka xwe va xwe rû bi rû hiştiye û derneketiye derva. Derbareyê vê Bereh di axaftinên xwe da wiha dibêje: “*Lew, ez bi xwe jî bi wê ciwatê re mezin bume û bi wê ciwatê re êşîyame û bi wê ciwatê re bi rê va diçim ber bi paşeroja xwe va.*”³⁶ Dil, di helbestê da hêmayeke girîng e. Dil di nav çakûç û sindê da ye. Di vir da çakûç serdestên wî ye û sind jî rastiya wî ye, dil jî “ew” e. Helbestvan êşa ku tê jîyin bi metofora dilê ku li ser sinde tê kutan va şênber dike. Helbestvan wiha pê da diçe:

*dê hilweşe ew kelehên êşê lê kirî
dê vebin derîyên li ser dengê te hatî radan
kengê zeman bibe leyîstoka te
kengê bibî bezvanekî baş
û bernedî destên hezkirinê*

Helbestvan di vê beşê da dikeve di nav axaftinê da. Ew hêvî, bawerî û pêşbinîyên xwe rêz dike. Helbestvan ji xwe ra belê di heman demê da ji civaka xwe ra dibêje ku heke destê evînê hişke hişk were girtin û neye berdan, meriv bibe bezvanekî

35 Ceng Hêvîdar, *h.b.*, r. 60.

36 *h.b.*, r. 60.

û têkoşerekî baş û hakimê rihê wê demê, yenê têbigihîje, wê demê, dem dibe pêlistok û meriv dibe hakimê demê. Zanîn û amûr êdî di bin dest in. Dura kelehên êşê hildiweşin, lewre armanc bi dest dikeve. Helbestvan behsa hesta herî xurt dike. Hesta ku merivê cîhanê li ser lingan digire, wan li pey armancan dixê, ku ew evîn û hezkirin in. Evîna welat, hesreta welat, daxwaza mafên ziman, wekî mijar ji bo helbesta modern ya kurdî, ji bo zimananîna hestên helbestvanên ku nûnerê civakeke ku ji alîyê erdnîgarîyê va hatiye parçekirin û ji alîyê ziman va ketine di nav pirsgirêkên dijwar ra, guncaw û lêhatî ne, ku ew mijar di helbesta Bereh da rû didin. Di beşa dawiyê da helbestvan bi xatirxwestina şevê, helbestê diqedîne.

*ma vêca çî bêjim
ez baş û li ser xwe me
şî'ran dinivîsim havêna wan ji kulîlkan
û şev amadehîya xatirxwestinê dike*

Di dawîya helbestê da îronîyek xuya dike. Helbestvan "baş im û li ser xwe me" dibêje, lê di nav van gotinan da xemgînî û fikarên wî veşartî ne. Helbestvan rewşê û helwesta xwe anî ziman, xatir xwest û helbestê qedand, lê ne bi dilekî germ.

4. Ziman û Şêwe

Helbestvan, bi hêza gotin û vegotinê kul û xem li pişta helbestê bar kirine. Rewş, hest û helwestên mirovî bi zimaneki xwerû û bi hêmayên xurt anîye ziman. Helbestvan, wekî mêşa hingiv, ji kulilkên her rengî sûd wergirtiye. Zimanê ku di helbestê da bi kar anîye xweş, lihevhatî û xwerû ye. Yekî serhedî, botanî û bahdînanî dikarin bi qasî hev ji helbesta wî fehm bikin. Ev yek jî ji esasgirtina wî ya hemû devokan tê. Bi vê taybetmendîya xwe, wî devokên cuda yên welatê xwe bi hunerane lê kiriye. Bereh li ser helbestên xwe wiha gotiye: "Ez helbestên xwe bi zimanê xwê yê ku her bêjeyeke wê bi hezar carî hatiye birindarkirin û lê dîsa bi berxwedanekê kariye xwe bigihîne roja me ya îro, dinivîsim."³⁷

Zimanê wî ne saloganîk e û sirûştî ye û herikbar e. Helbesta wî ji aliyê naverok û rûxsarê ve nûjen e û bi pîvana serbest hatiye honandin. "Berken Bereh, zimanê gel bi kar tîne. Zimanê ku dûrî gel be, nikare nêzikî helbestê bibe. Zimanê xurt helbesta xurt derdixê holê. Zimanê helbesta Bereh xurt e. Ew, di helbesta xwe da bi helwesteke pêşverû tevdiqere. Têgihên nûjen bi kar tîne. Hebana bêjeyên xwe bi bêjeyên nû dadigire."³⁸

37 Ceng Hêvîdar, *h.b.*, r. 59.

38 Adar Jiyan, *h.b.*, r. 44.

5. Hunerên Edebî

Helbest li ser bêjeyan ava dibe. Helbestvan dikeve di nav çalakîyê û bêjeyan digihîne hev û wate li wan bar dike. Ciwankarî ji bo ku gotin bedew be, di xwe da pêwîstîyek dihewîne. *“Bi hêmanên ciwankarîyê, rengê zimanê helbestê û yê hêmayê eşkere dibe. Bi rêya wê mirov xwe nêzîkî sirûştê dike, yan jî sirûştê nêzîkî xwe dike û bi vî rengî di navbera wan da têkiliyek saz dibe. Bê xêra vê têkiliyê peyv zindî dibin û wateyên nû digirin.”*³⁹

Helbest ji aliyê hunerên edebî va dewlemend e ku helbestvan ji aliyê bi kar anîna hunerên edebî hunera xwe ya pêşketî raxistiye li ber çavan. Ew, bi ciwankarîyê reng û dirûvekî nû dide bêjeyan. Em dikarên bêjin helbest serdanpê bi hunerên edebî va hatiye ristin. Di helbestê da hêmayên ku bingeha helbestê ye, bi hunerên edebî va hatine pêkanîn ku di vê helbestê da wek hunerên edebî; mecaz û manendî, hatine bikaranîn.

Di beşa yekem da hêmayên wekî: **“bajarê xemgîn”, “çiyayên asê”, “welatê parçek ji biheştê”, “dîroka bi xwîn”** cih girtine. Di vê beşe da wekî hunerên edebî sparde⁴⁰ hene ku helbestvan, **“bajar, dîwar, keçik, welat, park, meydan, çolter û dîrok”**ê wekî sparde bi kar aniye, ku ew mîna merivan şahidîyê dikin.

Di beşa duyem da **“şalûlên evînê”** wekî hêma hatiye bikaranîn ku wetaya wê **“merivên bêşûc û bê guneh”** in. Manendin/şibandin hene ku, helbestvan **“metirsî”, “şik”** û **“guman”**ê şibandiye **“mija li ber tavê”,** herwiha **“zilm”** jî şibandiye **“genim”**.

Di beşa sêyem **“tu tenê û birîndar î”** da mecaz hatiye bikaranîn. Lewre ew kes di rastîyê da ne birîndar e. Helbestvan **“rû”** şibandiye **“galeriya xeman”** ku bi vî awayî hunera manendî bi kar aniye. **“Dilê te ye tê kutan li ser sinda êşê”,** di vir da mecaz heye ku behsa dijwarîya jiyana wî kesî tê kirin. Herwiha hunera spardeyê heye ku **“dil”** di dewsa **“merivekî”** da hatiye bikaranîn.

Di beşa çarem da di **“kelehên êşê”** da mecaz heye ku **“keleh”** li derveyî wateya xwe ya rast, di dewsa piranîyê da hatiye bikaranîn. Di **“deriyên li ser dengê te hatî radan”** da **“derî”** di dewsa **“qedexe”**yê da hatiye bikaranîn ku di vir da hunera sparde tê dîtin. Di **“bernedî destên hez kirine”** da **“hezkirin”** şibandiye mirovekî ku deste wê heye, di vir da hunera kesandinê/teşxîs heye ku taybetîyeke merivî daye hesta heskirinê.

Di beşa dawiyê **“sev amadehîya xatirxwestinê dike”** da hunera kesandinê heye ku taybetîyeke merivan barê şevê kiriye, ku şew mîna merivan xwatirê dixwaze.

39 Remezan Alan, *Destpêkek Ji Bo Zanista Edebiyata Modern*, Weşanên Peywend, 2015, Ste - bol, r. 107, 111.

40 sparde: îstîare.

Encam

Helbesta Berken Bereh li ser şopa nerîta netewetîya helbesta Kurdîyê ye. Wî, bendê xwe bi helbesta Kurdî ya berîya xwe va neqetandiyê. Kirasê helbesta wî nûjen e, lê naveroka helbesta wî xwedî estetîkeke ku ji çand, dîrok, ziman, derûnî û sirûştta ku ji netewe û erdnîgarîya civaka xwe parzûnkiriye ye. Helbesta wî dişibe axa wî, ya ku xwedîyê sirûşteke bi xeml û dîrokeke êşbar e. Wî, helbesta xwe bi hêmayên xurt û bêjeyên kurwate ristîye, her wiha helbesta wî herikbar û bi teql e.

Helbesta wî, ji pênc beşan pêk hatiye ku di navbera beşên helbestê hevtamamî û aheng hene. Zimanê helbestê sade û fêambar e. Ziman ne devokî ye, ew standard e. Di helbestê de bi awayekî serkevtî hûnerên edebî hatine bikaranîn. Helbesta wî ne bi tund û bi şid e, nerm û herikbar e ku helbestvan wekî kesayetîya xwe ya dilnizmî, dilsozî û nermî helbesta xwe honandiyê. Hestên arketîpî, armanc û hêvîya helbestvan di helbestê da derdikevin pêş, herwiha helbest ji aliyê naverokê va helbesteke civakî ye û li ser şopa nerîta netewetîya helbesta Kurdîyê ye, ku netewetî rengê hevpar ya helbesta kurdî ya modern e. Hezkirin wek temayeke sereke hatiye ristin ku evîn, hesta watedar û xurt e, merivan li ser pêyan digire û hêzeke germ di dilê xwîneran da dide peydakirin. Helbestvan rewşa jîyanê, helwest û hêvîya xwe anîye ziman. Helbest dide zanîn ku armanc yê bi hezkirinê bi dest bikeve.

ÇAVKANÎ

- Acun, Roger (2006). Îmaj Di Helbesta Kurdî Ya Nû Ya Bakur de, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn.
- Alan, Remezhan (2015). *Destpêkek Ji Bo Zanista Edebîyata Modern*, Weşanên Peywend, Stenbol.
- Bereh, Berken (2019). *Çemê Baranê*, Avesta, Stenbol.
- Bereh, Berken (2013). *Ji Dûrîyê Re*, Lîs, Ankara.
- Bereh, Berken (2016). *Xewna Dawî*, Lîs, Diyarbakır.
- Bereh, Berken (2006). "Helbesta Kurdî a Modêrn û Dîroka Wê", Kovara Bîr, Zivistan-Bihar, hejmar: 4.
- Koyî, Hacî Qadir (2004). *Dîwan*, Weşanên Nefel, Stokholm.
- Dijle, Rêdûr (2018). "Hepeyvînek bi Berken Bereh re", *Kovara Kund*, Hejmar: 2, Ankara.
- Ergün, Zülküf (2017). Nerît û Helbest, Nerîta Neteweyî di Helbesta Nû ya Kurdî de, Nûbihar, İstanbul.

- Ghaderi, Farangis (2015). Ji Nû ve Hizirîna li Ser Peydabûna Helbesta Kurdî ya Modern, wer. ji Îngilîzî Fexriya Adsay, *Zarema*, j. 3, Nisan 2015.
- Jung, Carl Gustav (2005). *Dört Arketip*, wer. Zehra Aksu Yılmaz, ç. 5, Metis, İstanbul.
- Hêvîdar, Ceng (2013). “Helbest Çekeke Vejînê ye li ser dilê Berken Bereh”, *Kovara W*, Rezber-Kewçêr, j. 49.
- Moran, Berna (2004), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, ç. 7, İletişim, İstanbul.
- Zeraq, Dilawer (2013), “Hevbêjîn, Helbestvan Bi helbesta Xwe li Xaka Xwe Vedigere”, *Kovara W*, Rezber-Kewçêr, j. 49.
- Jiyan, Adar (2013), “Êş “ a “Şagirtê(n) evînê” Ango Berken Bereh”, *Kovara W*, Rezber-Kewçêr, j. 49.